

спрямовані на звинувачення адресата, характерними є також перенасичення лексико-граматичними засобами вираження категорії заперечення.

Перспективою дослідження є аналіз засобів емотивізації тактики звинувачення в інституціональному типі діалогічного дискурсу.

Література

Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: "Астрей", 1997. – 312 с. *Иссерс О. С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с. *Фадеева Е. В.* Тактики реализации конфликтного дискурса: прагматический аспект / Е. В. Фадеева // *Функциональная лингвистика: сб. науч. работ.* – Симферополь, 2010. – Т. 2. – № 1. – С. 292-294. *Черняк О. П.* Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості висловлень осуду (на матеріалі англомовного художнього дискурсу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. П. Черняк. – Чернівці, 2009. – 20 с. *Leets L.* Words as weapons – when do they wound? / L. Leets, H. Giles // *Human Communication research.* – 1997. – Vol. 24. – № 2. – P. 117-128.

УДК: 811.112.2'367.335:821.112.2К-3.08

ЯЦЕНКО П. І. КИРИЧЕНКО Г. Л.

(Запорізький нац. ун-т)

НОМИНАТИВНА І КОМУНІКАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ Е. КЕСТНЕРА

У статті було проаналізовано кілька дитячих творів Е. Кестнера. У ході дослідження були встановлені види та специфіка складнопідрядних речень, використаних автором.

Ключові слова: складнопідрядне речення, головне та підрядне речення, номінативна і комунікативна організація, семантико-синтаксична таксономія, мовленнєвий акт.

Яценко П. И., Кириченко А. Л. Номинативная и коммуникативная организация сложноподчиненного предложения в произведениях Э. Кестнера. В статье были проанализированы несколько детских произведений Э. Кестнера. В ходе исследования были установлены виды и специфика сложноподчиненных предложений, использованных автором.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение, главное и придаточное предложение, номинативная и коммуникативная организация, семантико-синтаксическая таксономия, речевой акт.

Yatsenko P. I., Kirichenko A. L. Nominative and Communicative Organization of Complex Sentences in the Works of E. Kästner. The article analyses some juvenile works of E. Kästner. The study identified the types and specificity of complex sentences used by the author.

Key words: complex sentence, main and subordinate clause, nominative and communicative organization, semantic-syntactical taxonomy, speech act.

Складнопідрядне речення (далі СПР) знаходиться під увагою граматистів, які досліджують його формальну та семантичну структуру (Є.І. Шендельс [Шендельс 1982, с. 344-379], В. Юнг [Jung 1966, S. 20-29] та ін.). Незважаючи на велику кількість робіт, не можна стверджувати, що тема є повністю дослідженою. Серед науковців і сьогодні не існує єдиної точки зору щодо визначення та класифікації СПР. **Мета** даного дослідження - встановлення номінативних та комунікативних особливостей гіпотаксів у дитячих творах Е. Кестнера. Поставленій меті відповідають такі **завдання**: розглянути підходи до класифікації СПР; визначити частотність використання СПР у дитячих творах автора; проаналізувати особливості СПР у номінативному та комунікативному аспектах.

Об'єктом дослідження є СПР у творах Е. Кестнера. СПР розуміється як об'єднання двох нерівноправних речень, одне з яких (підрядне) знаходиться в залежності від іншого (головного) [Шендельс 1982, с. 344]. **Предметом** дослідження є номінативна та комунікативна організація СПР.

При вивченні номінативної організації СПР, увагу приділено формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектам аналізу. Показниками формально-граматичної організації слугують місце підрядного речення (далі ПР) в залежності від головного речення (далі ГР) та характер зв'язку між двома складовими частинами речення, а саме сполучниковий (за допомогою сполучника або сполучникового слова) або безсполучниковий зв'язок [Левковская 2004, с. 270-271].

У творах Е. Кестнера поєднання ГР та ПР відбувається переважно сполучниково (у 16 разів частіше за безсполучниковий зв'язок) (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Поширеність засобів сполучення у СПР

Види ПР \ Вид сполучення	Сполучниковий зв'язок		Безсполучн. зв'язок	Разом
	Сполучник	Відносне слово		
З'ясувальні	39	27	13	79
Темпоральні	39	-	-	39
Відносні	-	32	-	32
Модальні	16	-	-	16
Сфера обумовленості	43	-	-	43
Разом	137 (65,6%)	59 (28,2%)	13 (6,2%)	209
	195 (93,8%)		13 (6,2%)	209 (100%)

Синдетична субординація є домінантним способом сполучення предикативних одиниць у межах складнопідрядного речення, для цього використовуються сполучники (1) та відносні займенники (2): (1) *Wenn er nicht kommt, geht es noch geschwinder* (КМ, с. 37); (2) *Einem kleinen Mädchen, das auf einem Koffer hockt, zittern die Knie* (DL, с. 50). Перевага надається сполучникам, інколи вони становлять єдино можливий спосіб поєднання предикативних одиниць (у СПР з темпоральними, модальними та каузальними підрядними реченнями).

У СПР з темпоральним підрядним реченням найбільш уживаними сполучниками є *als* та *wenn* (88%), що зумовлено їх семантико-синтаксичною організацією (послідовність дій): (3) *Wenn du dann das Geld hast, lauf ich den Leuten wieder weg* (DL, S. 89). У сфері обумовленості найбільш продуктивними стали сполучники *wenn* (4) та *weil* (5): (4) *Wenn das Geld nicht reicht, verkauf ich dich unterwegs* (DL, S. 89); (5) *Aber er konnte es wissen, weil er sich mit solchen Dingen beschäftigt* (КМ, с. 20). Через незначну поширеність інших видів підрядних у складі СПР, наприклад, поступки, умови тощо, такі сполучники, як *wie*, *obwohl* тощо не були виявлені.

Використання відносних займенників є найбільш характерним способом введення підрядного означального: (6) *Gibt es denn jemanden, der das kann?* (КМ, с. 20) При цьому близько 90% підрядних речень приєднуються за допомогою відносного займенника *der*, *die*, *das*. Підрядні з'ясувальні речення додаються у СПР за допомогою різних підтипів сполучникових слів: (7) *Irene Gerlach weiß, was sie will* (DL, S. 95); (8) *Warum sie das jetzt nicht mehr kann, weiß ich nicht* (DL, S. 86); (9) *Sie wissen natürlich nicht, worum sich's handelt* (КМ, с. 38). Так, у якості з'єднувального елемента поширені відносні займенники *wer*, *was* (7), а також займенникові сполучники *warum*, *wie* (8) та займенникові прислівники *wo(r)+um*, *auf*, *mit* (9). Додаткове СПР зі з'ясувальної сфери є єдиним типом речення, де використовується асиндетична субординація: (10) *Ich weiß, es liegt nicht an dir* (DL, S. 18).

При подальшому вивченні СПР аналізу підлягала структура кожного речення, де особливу увагу було приділено розташуванню підрядного речення по відношенню до головного - пре-, інтер- та постпозиції [Нарустратг 1999, с. 289]. У творах Е. Кестнера підрядне у складі СПР може займати будь-яку з названих позицій. Однак розташування деяких з підрядних є традиційним, єдино можливим (напр. означальні ПР завжди займають інтер- або постпозицію відносно головного). Якщо підрядне речення може займати різні позиції, обраний варіант у певному реченні обумовлений інтенцією автора. Найпродуктивнішим є винесення ПР у постпозицію до головного (61,73%), що особливо характерно для додаткових (10), означальних (6), наслідкових (11) та ірреальних порівняльних речень (12): (11) *Erstens hat er vielleicht so große Ohren, dass du in seiner Ohrmuschel sitzen kannst* (КМ, с. 26), (12) *Es klingt, als ob jemand ertränke* (DL, S. 104).

Пре-, інтер- та постпозицію Е. Кестнер обрав для підрядних додаткових, темпоральних, умовних та підрядних причини. Найменш поширеними виявилися СПР з інтерпозицією підрядного речення (14,35%), що зумовлено розривом рамочної конструкції, необхідністю

тримати певний час фрагмент висловленої інформації актуальним у пам'яті, що потребує зайвих зусиль з боку реципієнта: (13) *Das Publikum würde dich, wenn du in der Manege stündest, überhaupt nicht sehen!* (КМ, с. 23). Специфічним для темпоральних, підметових, додаткових, умовних та підрядних причини виявилось їх препозитивне розташування відносно головного речення.

Позиція ПР у складнопідрядному та використанні або уникненні сполучників знаходяться у прямій залежності від семантико-синтаксичної організації гіпотаксу. У семантико-синтаксичному аспекті досліджується поєднання ГР та ПР з точки зору відношень, які виникають між ситуаціями у складі речення.

Питання щодо класифікації СПР за семантичними ознаками вважається до сьогодні невизначеним. Лінгвісти поділяють усі СПР на додаткові, означальні та обставинні, і всередині цих груп розрізняють СПР за видами [Нарустранг 1999, с. 290-291; Шендельс 1982, с. 350; Kleine Enzyklopädie 1983, S. 202-205]. Відносно новою вважається семантико-синтаксична таксономія А.М. Приходька, який виділяє значення темпоральності, відносності, з'ясування, модальності та обумовленості, що привносить підрядне до ГР [Приходько 1998, с. 3-4]. Семантико-синтаксична організація гіпотаксів у дитячих творах Е. Кестнера є доволі різноманітна. Найбільш уживаними стали з'ясувальні СПР – 37,84% (див. Табл. 2).

Таблиця 2

Поширеність видів СПР

Значення	Вид речення	Кількість	% на загальну кількість	Поширеність значення
з'ясувальне	підметове	11	5,27	37,84%
	присудкове	1	0,47	
	додаткове	67	32,1	
відносне	означальне	32	15,32	15,32%
темпоральне	темпоральне (одночас.)	33	15,75	18,63%
	темпоральне (неодн.)	6	2,88	
модальне	порівняльне реальне	5	2,39	7,66%
	порівняльне нереальне	11	5,27	
	модальне підрядне	0	0	
обумовленість	підрядне мети	1	0,47	20,55%
	наслідкове реальне	8	3,83	
	наслідкове нереальне	0	0	
	підр. причини	9	4,31	
	допустове	1	0,47	
	обмежувальне	1	0,47	
	умовне реальне	20	9,57	
	умовне нереальне	3	1,43	
Разом		209	100%	

З'ясувальні підрядні у СПР представлені у переважній більшості додатковими реченнями, які використовуються автором для передачі думки, впевненості, сподівання та ін. Цей тип займає місце додатку у реченні. Поєднання ГР та ПР речення відбувається сполучниково та безсполучниково. Безсполучникова група додаткових речень ототожнюється за змістом з додатковим реченням із сполучником *dass*: (14) *Ich glaube, mein Gedächtnis lässt nach* (КМ, с. 7); (15) *Wo er doch genau weiß, dass er Zwillinge hat!* (DL, с. 37). Такі речення виражають роздуми, ствердження, впевненість. Використання відносних слів є менш уживаним та підкреслює інформацію щодо конкретного члена речення: (16) *Weißt du, was du bist?* (КМ, с. 23), а не усього речення в цілому (14), (15). Іншу групу додаткових речень складають ПР із сполучником *ob*: (17) *Eigentlich hätten sie uns erst fragen müssen, ob sie uns halbieren dürfen!* (DL, с. 36). Додаткові речення з відносними словами співвідносяться з питальним характером поданої інформації, коли питання має форму ПР та приєднується за допомогою відносного слова. Якщо підрядним реченням виступає загальне питання, то воно приєднується до ГР за допомогою сполучника *ob*.

Сполучником у підметовому реченні слугують ті ж самі засоби, що і у додаткових СПР: (18) *Wie nett, dass du mich besuchen kommst* (DL, с. 106). У підметових СПР основну інформацію несе ПР, а ГР – додаткову характеристику.

СПР із підрядним реченням зі значенням обумовленості (20,55%) представлені різноманітними типами (причини, мети, умови тощо). Особливо поширеним виявилися СПР з підрядними умови, які встановлюють причинно-наслідкові відношення, що фіксуються експліцитно, а саме за допомогою *wenn*: (19) *Fressen kann man nur, wenn einem jemand was bringt* (KM, с. 33). Інші СПР обумовленості представлені у значно меншій кількості та займають місце обставини мети, наслідку, причини та допущення.

Темпоральні речення виконують роль обставини часу та відображають часові відношення у тексті. Цей тип речення представлений в аналізованих роботах із значеннями одночасності та неодночасності. Основна частина темпоральних речень у творі виражає послідовність дій, при якій ГР та ПР приєднуються за допомогою сполучників *als, wenn*: (20) *Wenn das Essen fertig ist, klingeln wir dreimal an deiner Tür* (DL, с. 98); (21) *Als sie den Schrank schließen will, fällt ihr Blick auf einen Spiegel an der Innenwand der Tür* (DL, с. 13). Сполучник *wenn* використовується зазвичай для повторювальної дії в усіх часових формах та для дії у майбутньому часі (20), *als* приєднує ПР із зазначенням одиничної дії у минулому та теперішньому часах (21). Неодночасність дій у ГР та ПР передається найчастіше тими ж сполучниками *als* та *wenn*, але при цьому автор підкреслює неодночасність за допомогою часових форм дієслова.

Використання означальних СПР зумовлене художнім дискурсом, адже цей тип речення несе додаткову описову характеристику іншим членам речення. (22) *Auch Minna und Emma, die auf dem Schrank saßen, lachten mit* (KM, с. 19). Модальні СПР у творах Е. Кестнера представлені виключно порівняльними реченнями, вони часто фіксують нереальні, гіпотетичні події. Таке поєднання ГР та ПР відбувається за допомогою сполучників *als* та *als ob*: (23) *Das Kind atmet schwer, als läge ihm ein Fuder Steine auf der Brust* (DL, с. 102). Нереальність порівняння відображається не тільки сполучниками, але й дієсловами умовного способу (23).

Використання такої багатопалітри СПР зумовлено бажанням автора передати події у всіх площинах. Саме інтенція автора скрасити сюжет стала причиною великої кількості додаткових, темпоральних та означальних ПР.

СПР реалізуються у мовленнєвих актах (далі МА): констатив, квеситив, директив та комісив, які використовуються у комунікативних ситуаціях повідомлення, питання, спонування та обіцянки відповідно [Langacker 2008, S. 357]. Вибір МА зумовлено інтенцією автора щодо реакції на висловлювання або виконання адресатом певної дії, тобто перлокутивним актом [Austin 1962, S. 94-107]. На комунікативну організацію СПР у творах Е. Кестнера впливає жанр художньої літератури, де основною є розповідь. Основна частина СПР знайшла своє місце у стверджувальних реченнях – констативах, де основним завданням є констатація, передача інформації про зовнішній світ (див. Табл. 3).

Таблиця 3

Поширеність типів МА за сферами

СПР з підрядними різних значень	Констатив	Квеситив	Директив	Комісив	Разом
з'ясувальні	65	8	4	2	79
відносні	26	3	1	2	32
темпоральні	32	2	1	4	39
модальні	14	1	0	1	16
обумовленості	32	1	1	9	43
Разом	169 80,87%	15 7,17%	7 3,34%	18 8,62%	209 100%

У дитячих творах Е. Кестнера СПР переважно реалізуються у формі констативів (80,87% усіх СПР): (24) *Die Hauptsache ist, dass der Anzug Ihrer Schaufensterpuppe passt* (KM, с. 38); (25) *Für die Luise ist ja alles, was mit der Mutter zusammenhängt, so ungeheuer wichtig!* (DL, S. 34); (26)

Und weil Mutti Luiselotte heißt, haben sie das eine Kind Luise und das andere Lotte getauft (DL, S.34). Основною метою цих речень є передача інформації та власної думки, що знаходить своє вираження у повідомленні (24), (25) та поясненні (26). Переважання цього виду МА зумовлено тим, що більшу частину твору складає розповідь, а не діалог персонажів.

У меншій кількості представлені СПР у вигляді комісива та квеситива (8,62% та 7,17% відповідно). Комісиви використовуються з метою зобов'язання мовця, часто виражається у формі обіцянки або погрози. Цей мовленнєвий акт є найчастіше уживаним у СПР сфери обумовленості (27) та сфері темпоральності (28): (27) *Er nimmt dich zum Beispiel nach Paris mit, weil er mit dem französischen Präsidenten etwas beenden muss* (КМ, с. 25); (28) *Und sobald du sie bestanden hast, fahren wir zusammen nach Bonn* (КМ, с. 25).

Квеситиви мають бути направлені на запит у слухача і використовуватись у діалогічному мовленні, але квеситиви у творах Е. Кестнера реалізуються, як правило, не у діалогічному мовленні персонажів, а у роздумах самого автора або при звертанні до читача: (29) *Ist nur dann, was sie tun, böse?* (DL, S. 70)

Найменш уживаним МА у проаналізованих текстах виявився директив (3,34%), який має на меті спонування та реалізується за рахунок наказового способу дієслова. Це зумовлено тим, що більша частина діалогічного мовлення відбувається між дітьми, мовлення яких характеризується простими реченнями, а не СПР: (30) *Freu dich, dass Lottchen heiter und glücklich ist!* (DL, S. 85) У творах Е. Кестнера директив може виражатись без допомоги наказового способу дієслова, а лише за рахунок семантичного значення висловлювання: (31) *Du sagst Trude ganz einfach, sie soll dich am ersten Tag abholen* (DL, S. 44).

Е. Кестнер широко використовує усю палітру СПР задля надання більш повної характеристики подіям та персонажам. Але при цьому вибір СПР пояснюється також і жанром дитячої літератури, що зумовлює використання більш зрозумілих синтаксичних структур. У результаті проведеного аналізу було встановлено, що основними видами СПР, використаних Е. Кестнером, є додаткові, означальні та темпоральні, які надають характеристику повідомлюваного. У переважній більшості досліджених СПР підрядне займає інтер- та постпозицію (означальне, додаткове), й препозицію (темпоральне). СПР переважно використовуються у скопусі повідомлення у вигляді констатива, що є типовим для творів художнього дискурсу та жанру дитячої літератури.

Запропоноване дослідження дає можливість у перспективі проаналізувати інші твори Е. Кестнера у номінативному та комунікативному аспектах, де особливої уваги слід приділити ідиостилі письменника.

Література

- Левковская К. А. Немецкий язык. Фонетика, грамматика, лексика: учебник / Ксения Аристарховна Левковская. – 2-е изд. – М.: Изд-во Московского университета; Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с. *Нарустрэнг Е. В.* Практическая грамматика немецкого языка / Екатерина Викторовна Нарустрэнг // Учебное пособие. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – 368 с. *Приходько А. М.* Синтаксис складного речення для германістів / Анатолій Миколайович Приходько // Навчальний посібник. – Запоріжжя: ЗНУ, 1998. – 295 с. *Шендельс Е. И.* Практическая грамматика немецкого языка / Евгения Иосифовна Шендельс // учеб. – 2-е изд. испр. – М.: Высшая школа, 1982. – 400 с. – на немецком языке. *Austin J. L.* How to do things with words / John Langshaw Austin. – Oxford University Press, 1962. – 174 p. *Jung W.* Grammatik der deutschen Sprache / Walter Jung. – Leipzig, 1966. – 518 S. *Kleine Enzyklopädie. Deutsche Sprache.* – Leipzig, VEB Bibliographisches Institut. – 1983. – 724 S. *Langacker R.* Cognitive grammar. A basic introduction / Ronald Langacker. – Oxford University Press, 2008. – 584p.

Список джерел ілюстрованого матеріалу

- DL: *Kästner E.* Das doppelte Lottchen. – Wien: Donauland, 1949. – 156 S.
 КМ: *Kästner E.* Der kleine Mann. – Zürich: Atrium Verlag, 1963. – 195 S.